

Gintautas Akelaitis

**LIETUVIŲ KALBOS SINTAKSĖS
PRATYBOS**

(Funkciniai sakinių tipai)

Vilnius 1998

UDK 808.82-56
Ak 24

Recenzavo prof. habil. dr. Vitas Labutis

Rekomendavo: Aukštųjų mokyklų bendrųjų vadovėlių leidybos komisija

Vilniaus pedagoginio universiteto
Lietuvių kalbotyros katedra

Leidinyi parengtas Vilniaus pedagoginio universiteto
Didaktinės lingvistikos institute

ISBN 9986-869-20-X

© Gintautas Akelaitis, 1998

Turinys

Pratarmė	5
1. Sakinių tipai	7
2. Funkciniai sakinių tipai	7
3. Konstatuojamieji sakiniai	10
4. Klausiamieji sakiniai	16
4.1. Tikrinamojo klausimo sakiniai	18
4.2. Specialiojo (konkrečiojo) klausimo sakiniai	22
4.3. Retorinio klausimo sakiniai	27
5. Skatinamieji sakiniai	28
5.1. Liepiamieji sakiniai	30
5.2. Geidžiamieji (optatyviniai) sakiniai	33
6. Šaukiamieji sakiniai	37
7. Funkcinių sakinių tipų apibendrinimas	40
Sutrumpinimai	42

Pratarmė

Lietuvių kalbos kaip specialybės studijoms yra V.Labučio parašytas lietuvių kalbos sintaksės vadovėlis (1994 m.). Tačiau tikros studijos – ne vien išmokimas to, kas išgirsta paskaitose ir parašyta vadovėlyje. Studijuojant svarbu išnagrinėti atitinkamos mokslo šakos (čia – sintaksės) dominuojančias koncepcijas, galimą kai kurių reiškinių nevienodą aiškumą. Tad lituanistai ima į rankas ir akademinis sintaksės aprašus, ir studijoms skirtus J.Balkevičiaus (1963 m.), V.Sirtauto ir Č.Grendos (1988 m.) darbus, neaplenkia, žinoma, ir svarbiųjų mokslinių straipsnių.

Bet tai dar ne viskas. Jokie teoriniai aprašai neduoda išsamaus sintaksės vaizdo, kuris yra tekstuose ir gyvojoje kalboje. Tad dėstytojo vadovaujami ir savarankiškai atliekami praktiniai sintaksinės analizės darbai (pratybos) yra tarsi dar vienas dalyko studijų komponentas. Čia apibendrinamos ir įtvirtinamos teorinės žinios, ugdomas gebėjimas probleminius sintaksės reiškinius aiškinti keliais būdais. Vadinasi, nevengiama paryškinti teorinius sintaksės aprašus savitomis detalėmis, papildyti ar net siūlyti plėtoti atitinkamos koncepcijos teiginius.

Toks manymas lėmė šių funkcinių sakinių tipų pratybų sandarą, pobūdį ir apimtį. Pratybos parašytos remiantis minėtos V.Labučio “Lietuvių kalbos sintaksės” pagrindinėmis teorinėmis nuostatomis ir struktūra. Kiekvienos temos pirmoji dalis – teoriniai klausimai (žymima **TK**) arba teoriniai klausimai ir užduotys (**TK, U**). Praktinės užduotys (žymima **PU**) – iš atskirų sakinių sudaryti pratimai arba tekstų ištraukos, kur reikia rasti ir tam tikrais atžvilgiais arba išsamiai apibūdinti atitinkamus reiškinius. Praktinių užduočių nesistengta labai detalizuoti, o jei kur taip padaryta, tai vadinamoji užduočių atlikimo technika yra tik rekomendacinio pobūdžio; kartais net skatinama atlikti taip, kaip pasirodys parankiau. Jei nagrinėjami dalykai yra įvairesni, problemiškesni, to paties tipo pratimų teikiama ne po vieną variantą, dedama ir apibendrinamųjų užduočių (**AU**). Duodama ir tikrų kūrybinių užduočių (žymima **KU**), kurios galėtų tikti ne tik įprastinėms sintaksės pratyboms, bet ir pagilintam atitinkamų temų nagrinėjimui, perkeliama į seminarus, pasirenkamuosius kursus.

Autorius dėkingas recenzentui prof. habil. dr. Vitui Labučiu, taip pat doc. dr. Žanetai Markevičienei už vertingas pastabas.

1. Sakinių tipai

- TK**
1. Kokiais atžvilgiais gali būti skirstomi sakiniai?
 2. Kokios sakinių klasifikacijos ir kodėl dominuoja lietuvių sintaksėje?
 3. Kokių sakinių klasifikacijų fragmentai čia pateikti?
 - a. Tiesioginio prijungimo sakiniai, laipsniško ir kombinuoto prijungimo sakiniai.
 - b. Tikrinamojo klausimo ir specialiojo klausimo sakiniai.
 - c. Nepilnieji, eliptiniai, benariai sakiniai.

2. Funkciniai sakinių tipai

- TK**
1. Kokiuose sintaksės darbuose vartojami terminai: a) funkciniai sakinių tipai; b) komunikaciniai sakinių tipai; c) modaliniai sakinių tipai; d) sakinių tipai pagal turinį?
 2. Kas bendra ir skirtinga išreiškiama tais terminais?
 3. Kaip suprantamas funkcinis požiūris į sakinius?
 4. Kokios yra pagrindinės kalbos funkcijos?
 5. Kaip koreliuoja funkciniais aspektais išskirti sakinių tipai?
 6. Užpildykite funkcinio sakinių skirstymo lentelės (žr. p. 9) dalį iki funkcinio tipų detalizacijos.
- PU**
1. Apibūdinkite sakinius, visais funkciniais atžvilgiais. P.vz.: *Bitelės bitelaitės, nekliudykit rankaičių, kaip liepelės šakaičių meduotų, nekliudykit. Tts. – Nekonst., neklaus., skat., nešauk.*
 1. Negailėk davęs, džiauškis gavęs. P.p. 2, 3. Kur žemės vidurys? Kur pats stovi. M. 4. Reikia man imti pieno pjautuvėlis, reikia man eiti į lygų laukelį. L.d. 5. Tu drįsti manęs klausti, ką dirbu? L.p. 6. Duok Dieve visa mokėti, ne visa daryti. P.p. 7. Aukseli, sidabrėli, eik namo gulti. Tts. 8. Vai, kėlė kėlė mane motulė, gaideliams negiedojus, saulelei netekėjus. L.d. 9. Tegul paliekti mano karvytėms tas gerumas, koks buvęs, tegu įtek trys pieno upelės į mano karvučių spenelius: viena iš jūrų, antra – upių, o ši trečioji – iš mano užvėdų piktadarių.

Tts. 10. Marele, Katrele, kada bus lietaus: ar rytoj, ar užporyt, ar šiandien? Tts. 11. Tu voverėlės nepagausi nepagausi, tėvulio kurteliais neužleisi neužleisi! Tts. 12. Muzikante, gal būtum toks geras ir man savo žiedą parodytum. L.p. 13. Žiūrėk, žmogau, tau ant galvos kaukolės nebėra! L.p. 14. Kaip aš jus valdysiu, būdamas be ragų?! L.p. 15. Paieškok kaip alkanas duonos – rasi. P.p. 16. Šeimininke mūsų, prašom priimti dovaną šitą, nuobaigų vainiką. Tts. 17. Ir susibičiuliauk tu man su pačiu velniu... L.p. 18. Nebijok, nepražūsiau. L.p. 19, 20. Aš, karalius, turtų pertekęs, turįs valdžią ir galią, ir tai negyvenu be rūpesčių, o čia prastas žmogelis po šiaudiniu dangčiu neturi rūpesčių? Pala, turėsi ir tu rūpesčių! L.p. 21–23. Ar nematei mergytės, kuriai mes piršomės? / – Mačiau, kaip nematysiu? Dar ir jos dainelę moku. L.p. 24. Kokia ten linksmybė buvo! L.p.

2. Nurodykite dramos teksto ištraukos kiekvieno sakinio dominuojantį funkcinį tipą.

Voverė. Žvaigždė nukrito.

Eglė. Uždaryk langą! Man šalta.

Voverė. Kaip greitai dabar temsta. Seniai čia pietūs buvo?

Eglė. Tu sakei, kad laikas lėtai slenka... Užskleisk, sesule, langą! Ar sušaldyti mane nori kaip musę?

Voverė. Va, vėl žvaigždutė nuribavo. (Užskleidžia langą.)

Eglė. Numirė kas.

Voverė. (Eidama į suolą.) Gal Tautvilas ar Alūnas...

Eglė. Kodėl taip šneki?

Voverė. Nežinau... Man širdin toptelėjo, kad vienas jų nebe-grįš... (Priėjusi prie verpsčio klauso, turėdama verpstę rankoj.) Ar tu nieko negirdi?

Eglė. Ką tokio?

Voverė. Man vis vaidenas, kad kažkas vaikščioja po pirkia... Štai, štai... girdi, žingsniai...

V.Krėvė

Funkcinio sakinių skirstymo lentelė

Funkciniai sakinių tipai	Funkciniai sakinių potipiai (rūšys)	Pavyzdžiai	Pastabos

3. Konstatuojamieji sakiniai

- TK**
1. Kas realizuojama konstatuojamaisiais sakiniais? (Teiginius pagrįskite pavyzdžiais su komentarais.)
 2. Kokiais kitais terminais vadinama tai, ką apima sąvoka *konstatuojamieji sakiniai*? Kokias konstatuojamųjų sakinių ypatybes tie kiti terminai atspindi?
 3. Apibūdinkite konstatuojamųjų sakinių sandarą.
 4. Apibūdinkite konstatuojamųjų sakinių intonaciją.
 5. Kaip skirstomi konstatuojamieji sakiniai? (Užpildykite funkcinio sakinių skirstymo lentelės atitinkamas skiltis).
 6. Remdamiesi įvairiais sintaksės darbais, pasakykite argumentų dėl teigimo ir neigimo siejimo ne tik su konstatuojamaisiais sakiniais, taip pat dėl nevienodo neigiamųjų sakinių supratimo.
 7. Kokie yra neigiamųjų konstatuojamųjų sakinių bruožai?
 8. Kokiomis gramatinėmis ir leksinėmis priemonėmis reiškiamas sakinio turinio neigimas?

- PU**
1. Raskite tekstų ištraukose konstatuojamuosius sakinius?

I.

- Ima lynoti, einam namo. Kur apsigyvenai?
- Pas Indriulį. Pažįsti, advokato padėjėjas.
- Pažįstu. Matomės, bet retai. Skirtingos specialybės.
- Turi laiko? Užeikime. Pamatysi, kaip įsikūriau.
- Galima. Indriulis tavo geras bičiulis?
- Gimnazijoje draugavome. Paskui teko ir užsieny susitikti. Dabar nežinau. Gal susibičiuliausime.
- Abejoju.
- Kodėl?
- Sunkus jis žmogus. Smulkmenišką, priekabus ir nenuoširdus.
- Jis ir seniau buvo į tai linkęs. Na, maža bėda. Nepatiks – išeisiu. Jis, be to, ir vesti ketinąs. Pažįsti jo sužadėtinę?
- Kaip sužadėtinę?
- Jis sakėsi turįs sužadėtinę. Amerikietė, rodos, kokia.

V. Mykolaitis–Putinas

II.

Mykoliukas skenda savo daromuosiuose tonuose. Na, ir teskendie sau! Kam tai rūpi? Niekas ir nejautė. Taip ir reikia, kad muzikantas sau griežtų, kaip dėdė sau džiaugtųs kad ir svetimais vaikais. Niekas neįvertino Mykoliuko muzikos, kaip neįvertino jo darbo nė meilės, – kaipgi ir kam gi įvertinsi saulės labą darbą, kad tai ir savaime aišku. Šviečia saulė – gera žmonėms, apsiniaukė – prasčiau žmonėms. Kai gera – džiaugies, kai negera – skursti, – ką gi daugiau bedarysi? Saulės dirbtinai nepasigamins, reikia laukti, kad vėl savaime švytėtų. Tos pat rūšies buvo ir sodžiaus artistas, dėl kurio buvo bent kiek patogiau gyventi verguvės laiku. Nebūtų jo buvę Aužbikuose, žmonės negi būtų mirę.

Vaižgantas

III.

Karaliau Vytaute! Atleisk klajūnui,
Kad tavo vardą keikdamas minėjau!
Apsvaiginai tu man akis ir klausą!
Bet tu žinai, kad tavo vardo niekas
Nedrįso prie manęs minėt niekingai!
Dabar iš aukšto sosto tu žiūri
Už tūkstantį karalių galingesnis!
Dangaus vardu palaimink tu mane,
Kad aš galėčiau eit keliu tavuoju, –
Pakelt galėčiau tavo naštą!
Tu dėl tėvynės mūsų nemariosios
Kaip milžinas vargai, kaip viešpats koveis!
Prisiekiu tau, – laisva tėvynė tavo
Galinga ir didi per amžius bus!
Te prabočių nusmeigs mane Perkūnas,
Jei mano priesaika bus neverta!
Kol nors viena plastės širdis lietuvio, –
Tu būsi amžiams Lietuvos karalius!
Neleisk suklupti man ir nusilpnėti!
Žodžius tetikrins mano šita žemė,

Bučiuodams ją, tavęs šaukiuos, karaliau:
Jei tavo valios vykdyt neįstengsiu, –
Tegu geriau manęs ji nenešios.

B.Sruoga

2. Nustatykite teigiamuosius ir neigiamuosius sakinius. Išryškinkite neigimo raiškos priemones.

1. Tai pailgas slenksčio akmuo ir žvyro takas, ir visi kiti takai dar guli ant žolių nejudėdami, jiems reikia, kad kieno nors kojos prikeltų juos iš sustingimo ankstų rytą. R.Gran. 2. Į Bušės Pikčiurnienės amžiaus duris rimtai pradėjo belstis senatvė. I.Simon. 3. Ne, kad žaibas būtų kirtęs iš giedro dangaus, Pikčiurnienė nebūtų taip nustebusi kaip dabar. I.Simon. 4. Balai esant kipšo netrūks. P.p. 5. To jau per daug! Sp. 6. Tiesa, niekas nematė Bušės sėdint. I.Simon. 7. Piršlys rankas nuleido, liežuvį pamiršo. Žem. 8. Antrojo galo, seklyčios, Stašiai neturėjo, o pirkioje tiekai žmonių nebuvo nė kur sėsti. V.Myk.-Put. 9. Geros akys dūmų nebijo. P.p. 10. Kas ne lentynoje – tas ne tau. R.Gran. 11. Iš tavęs kaip iš ožio – nei vilnos, nei pieno! P.Cv. 12. Nei tu mus suviliosi, nei tu mus pabaugini. I.Simon. 13. Vai, gal tave ne motina gimdė, kad taip kalbi! V.Krėv. 14. Tikrai jis padėkos tau už protingą patarimą ir atšniaukš dovanų kokią puspaltį [lašinių]. J.Balt. 15. Ne, tu man visiškai pradedi patikti. J.Balt. 16. Ne, gražesnės merginos Petras nebuvo sutikęs. V.Myk.-Put. 17. Gerai, aš sutinku... A.Vien. 18. Niekas nebetelpa, nė adatos, sakau, niekur nebeįkiši. I.Simon. 19. Drabužio doro nei pati dėvėjo, nei kitam davė... Žem. 20. Taip, žemė čia visai gera, ir gražiai pradėjote arti, Šilėnų vyrai. V.Myk.-Put. 21. Nejauku Vėlinių vakarą vienam namie ir neramu, kai nėra kam žodį tarti, nėra su kuo gedulingais įspūdziais pasidalinti. A.Vien. 22. O tenai netoli beržyne baisaus meškino gulėta. L.p. 23. Dėl to ir anos ganyklos jokios dvaro bandos nemačiusios, ten niekada nieko neganę... I.Simon. 24. Iš tikrųjų sala atrodė it užburta ar paslaptinių būtybių gyvenama. A.Vien. 25. Per tuos tankumynus neįsilaužia į Žemaičių kraštą joks kitas priešas. A.Vien. 26. Bėda žemaičiams, kai ant kurio piliakalnio suliepsnoja stiebas ir į padangę išskyla kruvinų dūmų stulpas. A.Vien. 27. Ne taip mūsų bočiai didvy-

riai kariavo,/ Kai, gindami brangiąją Lietuvą savo,/ Jų ėjo į kovą pulkai. Mair. 28. Patsai, ramumo nepažinęs,/ Kitiems išganyką nešu. Mair.

3. Atskirkite (galima rašyti į skiltis): a) konstatuojamuosius sakinius, kuriuose pavartota neigimo priemonių, bet tie sakiniai nėra neigiamieji, b) konstatuojamuosius sakinius, kuriuose nėra neigimo priemonių, bet tie sakiniai – neigiamieji. Paaiškinkite, kodėl.

1. Nors tarp žmonių neras širdies,/ Bet nemylėt jų nemokės. Mair. 2. Kas ir kada galėjo pagalvoti,/ Kad Lietuvoj lietuviams būtų ankšta. J.Marc. 3. Pradėję žudynes, ar mes neduosim/ Negero pavyzdžio kitoms tautoms. J.Marc. 4. Tu nemanyk, ir mes pavojų matom. J.Marc. 5. Tai kaip čia neužėjus ir su juo nepasitarus! V.Myk.–Put. 6. Ne, su egzekucija dar reikia palaukti. V.Myk.–Put. 7. Tamstų Kaziukas nelabai mūsų klausydavos! A.Vien. 8. Taip jis tave dabar ims! A.Vien. 9. Bet nelabai kas gąsdinimų paisė. V.Myk.–Put. 10. Savo atšlaime ir gaidys nepėsčias. P.p. 11. Ganymu vaikas ne visiems įtiko. P.Cv. 12. Žmogau, užmuš tokis gizelis tavo žilą kiaulę!.. V.Krėv. 13. Te, kas Karnelio Bušės nepažįsta! I.Simon. 14. Siūti bereikią jai mokyti. I.Simon. 15. Lyg ūkininko dukteriai tai privalu! I.Simon. 16. Tu, manau, jau pastebėjai, kad mūsų bobos ne zuikio iš kelmelio spirtos. I.Simon. 17. Pradėjau nerimauti, nes žmona jau trečia diena negaluoja. Sp. 18. O negalinga ji jaučiasi kelias savaites. I.Simon. 19. Žvirblelis nabagėlis serga negaluoja. LKŽ. 20. Negi kelis amžius gyvensi. P.p. 21. Šiais neramiais laikais žmogus negali nenusigąsti, pamatęs naktį penkis atbėgančius vyrus. V.Myk.–Put.

4. Išsamiai apibūdinkite konstatuojamuosius sakinius.

I.

Labai buvo ilgu senajai per žiemą be šuns ir be gaidžio balso. Ir dienos, ir nakties tylumoj – vien jos pačios pasenęs alsavimas ir žadintuvo tikslėjimas. Net mašinų ūžimo neišgirsi, net keliu einančio žmogaus nepamatysi, nes į gyvenvietę nuvedė naują kelią, naują ir asfaltuotą <...>. O tuo senuoju, – kas tau beeis, kas bevažiuos? Kentėdama dėl savo vienatvės, ji buvo galvojusi parsinešti iš gyvenvietės kačiuką, bet paskui

pati save supeikė: o kuo tu, kvaiša, šersi tą vargšą gyvulį? Karvės nebelaiko, pieno nebeturi, o pelių nėra. Iš kur bus pelių, jeigu net trupinys nenukrenta į aslą. Pluteles ji nupjausto nuo kepalo, paskui užsideda akinius, pasiima peilį, atsisėda prie lango ir tvarkingai supjausto mažyčiais keturkampiais gabaliukais – tokio didumo, kad višta galėtų praryti. Net žvirbliai apleido jos kiemą. Kai nukėlė, nugriovė paskutines kaimo sodybas, visi žvirbliai – o buvo jų daugybė! – paskui žmones išlėkė į gyvenvietę. Taip ji ir gyvena dabar: be šuns, be gaidžio, be pelių ir be žvirblių.

R.Granauskas

II.

Martynas – kiek jis užpelnė! Taip ir reikėjo, vaikus palikus Dievo valiai, pačiai bėgti dirbti. O trys vaikai aprenkti, pasotinti – ar tai juokai? Į mokyklą neleisi apdriskusių. Ne, Magdės Šilbakienės vaikai visada būdavo ir nuprausti, ir švariai aprenkti. <...>

Ak, ne, ne! Apie Martyną negalima nieko blogo pasakyti. Apsaugok Dieve! Jei ir išgerdavo – ką gi, juk vyras, ne boba. O rūpindavosi ir vaikais, ir ja. Gaus pinigų, žiūrėk, ir beparnešas ką nors nupirkęs ar jai <...>, ar mergaitėms suknelei, arba berniukui. Kad ir kartūną – iš kur imsi šilkams! Ne, tegul tik visos mergos tokius vyrus gauna, tegul tik visi vaikai tokius tėvus turi...

I.Simonaitytė

III.

Per ištistus metus abu su žmona <...> dirbo, plušo ir namie, ir lauke, ir vis dėl savo vaikų: dukterims kraičiui, sūnui, kad paliktų tvirtą gospadorystę. Bet kaip ne pavaduotojas tėvui augo sūnus Juozapėlis, taip ne paspirtis motinai buvo ir dukterys. Tėvas su motina pirmutiniai keldavos anksti rytą, paskutiniai eidavo gulti vėlų vakarą, o savo vaikams duodavo ilgiau ir pamiegoti, ir prie darbų jų nemygdavo, ir geresnį kąsnelį jiems pakišdavo, ir labai rūpinosi jų sveikata. Papiervis Juozapas buvo žemo ūgio vyras, smulkučių veido

bruožų, dėvėjo pakulinius baltinius, vaikščiojo vyžotas, vis pakosėdavo ir net vasarą vilkėdavo palaidais kailiniukais. Buvo nešnekus, nesutardavo su kaimo vyrais ir, be žmonos gimi- nių, daugiau su niekuo nesibičiuliaudavo. Ir jis, kaip ir jo žmo- na, vis skubėjo ir norėjo pats vienas viską apeiti ir padirbti visus darbus. <...>

Žąsų nelaikė, nes nenorėjo atskiro piemens samdyti, o savų- jų vaikų varginti gailėjo. Tik vienos kiaulės sekėsi Papievienei auginti ir nupenėti. Žmonės kalbėjo, kad Papievienė šitą dalią atsinešusi su savimi iš savo tėviškės, iš Šeimyniškių kaimo, ir kad apskritai ji žinanti paslaptį, kuo ir kaip nupenėti kiaules. Nė vienas Užuožerių valakininkas gaspadorius nelaikė tiek daug kiaulių kiek Papievis. Nepardavinėdavo jis turguje nei kiaulienos mėsos, nei lašinių, nei kumpių, o versdavosi ki- tokiu būdu.

A. Vienuolis

IV.

Antroji jau diena, kai dangus apsiniaukęs, drengia. Vadi- nasi, ruduo jau visai arti. Vasarą užia audra, griausmai, už- tvinsta gatvės – už valandos kitos vėl giedras, vėl blaivus dan- gus, vėl sausa, linksma ir saulė šildo. O dabar...

Miškas gūdžiai švokščia, pušelės siūbuoja lyg marčios, any- tos nubartos. Paukščio niekur jokio ne tik neišgirsi, bet ir ne- pamatysi. Jei tik per šlapius krūmus bebrisdamas, išvysi star- tukę, kuri, varsnas kitas palėkėjęs, vėl pasislepia tankiose eg- laičių šakose.

Šlapia, drėgna, liūdna girioje.

Nelinksma ir pačiam sodžiuije nedarbo metu. Pirkioje nuo- bodu, kieme purvynas, dranga. Kiek nori purvyno ir pirkioje; kas tik eina, kojom prineša.

Pikčiausia, kad darbas tavęs laukia, o tu sėdėk rankas su- dėjęs, jei landžioti pakampėmis nenori. Koks gi darbas lietu- je: nei tau arti, nei tau šienauti.

V. Krėvė

KU Pasinaudoję grupėmis suskirstytais sakiniais, aptarkite savitus tei-

gimo ir neigimo raiškos atvejus, kurie daugiausia yra sakinių kaip pasakymų lygmens.

I.

1. Pamatęs jį [Kalpoką], vaikas ne perkopo, bet pervirto per tvorą kitan daržan ir rituoja jau per batvinius, per kopūstus. V.Krėv. 2. Jonas nieko neveikė, tiktai atsigulė ir guli. L.p. 3. Niekas nieko nedirbo, tik ėjo pašaliais, tikrino, kur ir kas padėta, kaip padėta, kodėl padėta. J.Balt. 4. Žinau, kad tamsta esi apkrautas darbais, bet tam rankraščiui peržiūrėti nereikia daug laiko. Š.Rag.

II.

1. Šaukiu, – nepažįsta manęs. P.Širv. 2. Be burnos, be liežuvio, bet daug ką pasako. M. 3. Šiandien jo žodžiai pasitvirtino, bet dėl to nebuvo lengviau. P.Cv. 4. Gaila, bet nieko nepadarysi. I.Simon.

III.

1. Niekas jie daugiau neturėjo, tik vieną katybę. L.p. 2. Taigi, bet Jurgio Pikčiurnos, savanorių į karą daugiau nebeatsirado Benagių kaime. I.Simon. 3. Bet niekas dar nemokėjo ir nemokės tokį nekaltą veidą parodyti, kaip Barbė Šnektienė. I.Simon. 4. Veikti nebuvo kas, nebent pergaltoti šimtus kartų tas pačias mintis ir laukti valandos, kada tave pakeis. P.Cv.

IV.

1. Savo sūnus Papievis laikė rankose kietai ir neleido vesti, kai jie buvo jau ir suaugę vyrai. A.Vien. 2. Juk nei tvorų, nei vartų pas juos, arkliai kaip kapliai, karvės kaip ašakos, o kiaulės – tik šerių krūvos... I.Simon. 3. Pasibaigus šokiams, ji nusilenkė, ir nei karalius, nei kiti nematė, kur ji pražuvo. J.Balč.

4. Klausiamieji sakiniai

TK 1. Išvardinkite, paisydami svarbumo, klausiamųjų sakinių požymius,

nustatomus visais galimais aspektais.

2. Aptarkite klausiamųjų sakinių intonaciją. Kokiomis sąlygomis ir kodėl klausiamoji intonacija būna ypač raiški? (Pasinaudokite fonetikos darbų intonacijos aprašais.)
3. Kokiu pagrindu ir kaip skirstomi klausiamieji sakiniai? Kokie terminai lietuvių sintaksės darbuose vartojami klausiamųjų sakinių grupėms pavadinti?
4. Funkcinio sakinių skirstymo lentelėje užpildykite klausiamųjų sakinių skiltis.

PU

1. Atrinkite klausiamuosius sakinius ir nustatykite, kurie yra tikrinamojo klausimo, kurie specialiojo klausimo, kurie retoriniai. Nurodykite klausiamųjų sakinių skiriamąsias gramatinės raiškos priemones. Kurie sakiniai, turintys klausimo požymių, nėra klausiamieji?

1. Pone Antanai, tamsta važiuosi su manim? Š.Rag. 2. Kada gi tu, Girdvaini, sugausi savo obuoliuotuosius, kada nulėksi su jais kaip su vėjo sparnais pas savo nuotaką? K.Bor. 3. Kuo ji pastebėjo – savo giliomis akimis ar švelniu, imliu protu? J.Aput. 4. Kokia gi ten paslaptis, jeigu niekas jos nežino?! J. Aput. 5. Ką tu, žmogus, išsipasakosi? Žem. 6. Bet ar žinai žmogus savo nelaimę, jeigu jos nė pats velnias nežino? K.Bor. 7. Gal ir jo, velnio, sąžinė suniežėjo. V.Myk.–Put. 8. Ar daug rasi piemenų, nenorinčių joti naktigonės? J.Balt. 9. O gal norite ant meškos pajodinėti? J.Aput. 10. Galgi ten ir gerai, kad žmonės eina, kaip nemunai plaukia. V.Krėv. 11. O tamsta nusivylei savo svajonėmis apie dvarą? V.Myk.–Put. 12. Negi tavo motina tave taip moko? I.Simon. 13. Dukrele mano jaunoji, ar tu buvai laukuose, ar ten tu vaikščiojai? V.Krėv. 14. Kodėl, išvykdamas į karą, Vilius jai nieko nepasakė, kaip su tuo arba anuo daryti, neatidavė nei pinigų, nei dokumentų? I.Simon. 15. Kas man turtai ir garbė, kad kas rytas turiu keltis susirūpinusi ir susikrimtusi. J.Balč. 16. Tu guli mirties patale ir galvoji apie kerštą? V.Myk.–Put. 17. Kad tai jau valgio sau pagailėt, tai kam čia žmogus ir begyveni? J.Balt. 18. Tu priglaudei mus, dėde Juza, duonos kąsnio nepagailėjai, tu labai geras, o iš tikrųjų? J.Balt. 19. Tegu štai Borvikis pasako, ar aš

bedievis, ar aš agituuju. V.Myk.–Put. 20. Bet už ką tu mums žadi tiek daug dėmesio ir garbės? A.Vien. 21. Tada jis veltui ieško atsakymo, dėl ko jis negali rašyti. V.Myk.–Put. 22. Petras Sabaliūnas, kurį iš pat mažens pažinojau kaip turtingą, pasiturintį žmogų, kursai buvo geriausias mano tėvų kaimynas ir bičiuolis, dabar ubagas? J.Bil. 23. Kiek ta rankelė yra prisidirbusi, kiek skatiko sukalusi... Žem. 24. Bet kas šiandien bemoka siūti rankom? I.Simon. 25. Turbūt nerimtai tai sakai? V.Myk.–Put. 26. Dažnai miške lietuvis, ko verkia, nežino. A.Baran. 27. Ir ko saulė vis teka kiekvieną rytą, tarytum nežinotų, kad vakare vėl reikės nusėsti atgal? J.Balt.

4.1. Tikrinamojo klausimo sakiniai

- TK**
1. Pasakykite tikrinamojo klausimo sakinių požymius, nurodydami, kokiais atžvilgiais tie požymiai nustatomi.
 2. Sudarykite tikrinamąjį klausimą formuojančių žodžių (klausiųjų dalelių) lentelę, sugrupuodami tuos žodžius pagal reiškiamus papildomus atspalvius; į lentelę įrašykite pavyzdžių.
 3. Kodėl tikrinimą galima išreikšti vien klausiamąja intonacija. Aptarkite tą intonaciją, ypač atkreipdami dėmesį į loginio kirčio paskirtį.
 4. Aptarkite tikrinamojo klausimo formą turinčių šalutinių sakinių (dėmenų) klausiamosios funkcijos išlikimo ir nublukimo sąlygas.
- PU**
1. Atrinkite tikrinamojo klausimo sakinius, nurašykite juos, grupuodami pagal klausimo reiškiimo priemones. Nurodykite, kas tikrinama kiekvienu klausiamuoju sakiniu.

I.

1, 2. Ir visi tie žmonės važiuoja ten atsigauti? Pabuvę paskui jie sugriš? J.Aput. 3. Ar jinai taip pat važiuoja iki galo ir jau niekada negalės sugrižti? J.Aput. 4. Taigi ar seniai siūdinosi šitą rainuotą eilutę, geriausią apylinkės siuvėją kieman parsikvietęs. J.Balt. 5. Turbūt ir kepurė žieminė? Žem. 6. Magdele, be nenorėtų mano būti? M.Val. 7. Argi aš taip sakiau ar bent jau pamaniau? J.Aput. 8. Ar turi kiek proto kinkyti jaunus arklius į tokį sunkų vežimą? J.Balč. 9. Gal dėdė bent kiek

išliptumei kojų pamiklinti... Vaižg. 10. Ne jau ana negali pamesti savo nedorybės? M.Val. 11. Tamsta jau namo? V.Myk.-Put. 12. Ar matai, tas gražus vaikinai ir griežti mokas. M.Val. 13. Lyg aš būčiau pataikiusi paruošti tokių skanių valgių, kaip Žodelienė paruošė?.. V.Myk.-Put. 14, 15. Kas čia kamaros duris varsto? Bene Cimbalis? Žem. 16. Turbūt dvaro šunys išsikorė, kad pas mane atėjai?.. Žem. 17. Kieno vežime sėdi Adomas, ar ne jos, Pikčiurnienės? I.Simon. 18. Tai tu su savo nedorybe užrūstinai mūsų deivę, saldžiąją Mildą?! A.Vien. 19. Ar tik ne karas, ponios! V.Myk.-Put. 20. Bet ar tai pirmas karas žmones užgriuvo? J.Balt. 21. Rasi negirdėjai šitokio atsitikimo. M.Val. 22. Gal tada prasidės geri laikai ir bus geresnė valdžia? J.Balč. 23. Bene aš gerai žinau? J.Aput. 24. Ar daug rasi kiemų be šiaudo, atidėto reikalui? J.Balt. 25. Argi niekad?/ Argi niekaip? Argi niekas nebegrišim/ Į senų senovę žilą žalvariniais vakarais? B.Brazdž.

II.

1. Ar gal nelabasis jį veja, drumsdamas jo mintis ir piktus jausmus keldamas krūtinėj? V.Myk.-Put. 2, 3. Prieš aušrą apie malūną, o iš ryto apie karčemą tie patys paukščiai sukasi? Ar tik ne čia visa nelaimė slepiasi? K.Bor. 4. O mūsiškiam argi tas galvoj? J.Balt. 5. Negi tikrai iš galvos kraustosi? J.Balt. 6. Tamstai, rodos, gerai sekasi? V.Myk.-Put. 7. Nejaugi tamsta matei žvaigždę dieną? J.Bil. 8. Žiūrėk! Bene Simonas eina? J.Bil. 9. Ar neisi šalin tu, paršeli! M.Val. 10. Negalėjot su manim dailiau apsieiti? J.Balč. 11. Tai tamstos sūnus gal jau savų vaikų susilaukė? J.Bil. 12. Tai tamstai iš valsčiaus maišelį atnešė? J.Bil. 13, 14. Ir ko čia taip gailies? Bene tavo dėdė jis buvo! Š.Rag. 15. O į vakarus, margoji, uodegytės ar nemoji? Mair. 16. Paliko jai ką? I.Simon. 17. Kad žinotumėt, vaikai, ką tėvelis parsiuntė! Š.Rag. 18. Rasit motulė paviliojo? Lz.Pel. 19. Ar tik nepasidarius man gailestingąja sesele? V.Myk.-Put. 20–22. Užmiršk. O ką? Akacijas ar širdį? B.Brazdž. 23. Kas tai? sapnas? regėjimas? nežinomas paveikslas? žinomo paveikslas profanacija? paveikslas, kurio dar nėra? L.Gut. 24. Pieno nori? Žem. 25. Ar nenorėtum šeiminin-

- kauti mūsų namuose – virti valgyti, žlugtą žlugti, kloti patalus, siūti, nerti? J.Balč.
2. Kuri kalbos priemonė svarbiausia tikrinamajam dalykui reikšti ir viso sakinio prasmei formuoti? Raskite 1 pratime sakinių, kurių prasmę galima keleriopai interpretuoti.
 3. Tekstų ištraukose raskite tikrinamojo klausimo formos sakinius. Nustatykite, kam jie vartojami ir kiek kai kurie iš jų išlikę kaip tikri klausiamieji sakiniai.

I.

– Ar tik ne Jurgutis kartais, – pagaliau įtarė jis [kalvis], – kvailas išdaigas krečia apie tavo malūną?

– Kur čia tau Jurgutis? – atsakė Baltaragis, nusteбęs kalvio įtarimu. Aš jo seniai nemačiau prie malūno. Argi jo nėra kalvėje?

– Taigi ir jis dingo kaip ugnyje nuo to laiko, kai pavogė Girdvainio obuolmušius, – susirūpino kalvis. – Ar tik, sakau, su arkliavagiais nesusidėjo iš to pasiutimo? O gal į užkurius kur išėjo, nieko nesakęs? Ar ko negirdėjai iš atvažiuojančių į malūną?

– Ne, negirdėjau, – dar labiau nustebo Baltaragis. – Argi čia Jurgutis galėtų būti kuo dėtas?

Ne, Baltaragis gerai žinojo, kas čia kaltas, tiktai negalėjo prisipažinti kad ir artimam bičiuliui.

K.Boruta

II.

– Ar lašinių mažai valgai, kad toks nupieпęs, a? Lašinių, lašinių reikia valgyti daugiau! Be jų, bro! visai susisuks pakinkliai, nublogsi, nė morkos darže neišrausi. Kuo vardu? Kalvėje dumplės galėsi pūst? Pas mergas vaikštai? Ne?! Tai koks gi tu piemuo? Na, einam trobon, sulygsiu algą, ir nė kokių magaryčių!

J.Baltušis

III.

Ir Vasaris ėmė svarstyti klausimą, dėtis jam į tas draugi-

jas, kaip buvo pasiūlęs Stripaitis, ar ne? Neprityręs ir tų reikalų neišmanęs, jis bijojo įklimpti į kokią painiavą ir užsitraukti žmonių įtarimų. Antraip vertus, dalyvaudamas draugijose, gal jis nesusipratimus išsklaidytų ir parodytų žmonėms, kad nė Stripaitis nieku nekaltas. Bet ar Stripaitis prileis jį prie draugijos reikalų ir sąskaitų? Ar jo dalyvavimas nebus tik taip sau, dėl žmonių akių, Stripaičiui naudinga priedanga, kaip buvo galima spėti ir iš jo pasiūlymo?

V. Mykolaitis–Putinas

4. Kurie prijungiamieji sakiniai su tikrinamojo klausimo formos dėmenimis yra klausiamieji, kurie neklausiamieji? Kodėl? (Jei pratimas atliekamas raštu, pageidautina sakinius rašyti grupėmis ir, žinoma, jų gale padėti skiriamuosius ženklus.)

1. Dar kažin, ar tasai tvanas, prasidėjęs nuo Baltijos, ar tik nenuplaus senovės pelėsių nuo visos Rusijos Vaižg. 2. Argi nieko nematai pakrašty debesėlio, kur šit už tos pušies niūkso J.Bil. 3. Iš pradžių jis pamanė, bene bus tai kokie kareiviai ar policininkai, bet tuojau įsitikino, kad ne V.Myk.–Put. 4. Nors miškas ir pono, bet ar ponas jį augino, ar diegė Š.Rag. 5. Lėk paupin, pažiūrėk, argi iš tiesų piemenys pono miške galvijus gano J.Bil. 6. Eik pašalin <...>, pažiūrėk, bag vėl nerauda akmenėlis J.Balt. 7. Tiktai tu man, Juza, pasakyk: Karusė ar buvo J.Balt. 8. Lygu tu negirdėjai šimtais sykių, jog vaikas serga Žem. 9. Pasakyk, tėvai, be nesi tamsta gaspadorius tų namų M.Val. 10. Pasakyk tu man, Antanai, ar negali tavęs tėvas toliau leisti gimnazijon, ar tu neprrašei jo J.Bil. 11. Ar esi buvusi toje viralinėje, kur ant lentynų guli gardūs sūriai, kur palubėje kaba kumpiai, kur galima prilipus ant lašinių šokti, kur įeini liesa, o išeini soti, riebi J.Balč. 12. Noriu pažiūrėti, ar tu gerai atsipenėsi J.Balč. 13. Parodyk gi, ar sveiką išlaikei mano gėlytę J.Balč. 14. Na, prisipažink, ar aš tamstai patikdavau bent kiek anais laikais, ar buvai bent truputį mane pamilęs V.Myk.–Put. 15. Mylėtumei mane, kad aš tavo vyru būčiau Žem.

KU 1. Sudarykite tikrinamojo klausimo leksinės raiškos priemonių ir intonacijos santykio bei raiškumo skalę. Paaiškinkite ją ir pavyz-

džiais paremkite. (Jei tinka, pasinaudokite šia schema, tik ją užbaikite.)

Tikrinamojo klausimo leksinės raiškos priemonės	
1.	
2.	
3.	
.....	
.....	
	Intonacija

2. Kuriuos elementus ir kokia tvarka reikia eliminuoti arba keisti, kad tikrinamojo klausimo sakiniai virstų konstatuojamaisiais? Atrinkite ir tinkama tvarka surašykite tų elementų keitimo nuorodas.

- Keisti antrąjį asmenį.
- Praleisti kreipinį.
- Keisti intonaciją.
- Keisti loginį kirtį.
- Keisti klausiamąjį žodį.
- Keisti žodžių tvarką.
- Keisti veiksmažodžio nuosaką.
- Praleisti klausiamąjį žodį.

Versdami parinktus arba sugalvotus tikrinamojo klausimo sakinius konstatuojamaisiais, patikrinkite, ar tikslų keičiamųjų elementų sąrašą sudarėte.

4.2. Specialiojo (konkrečiojo) klausimo sakiniai

- TK**
1. Koks yra svarbiausias skiriamasis specialiojo klausimo sakinių požymis? Kokių kitų skiriamųjų požymių turi specialiojo klausimo sakiniai?
 2. Ko galima teirautis specialiojo klausimo sakiniais? Pateikite tokių klausiamųjų sakinių pavyzdžių su galimais atsakymų variantais.
 3. Kokios yra specialiojo klausimo reiškimo priemonės? Kuo ir kodėl jos skiriasi nuo tikrinamojo klausimo priemonių?
 4. Aptarkite, rodydami pavyzdžiais, klausiamosios intonacijos vaid-

menį specialiojo klausimo sakiniuose. Kodėl specialiojo klausimo negalima reikšti vien klausiamąja intonacija?

- PU** 1. Atrinkite tikruosius specialiojo klausimo sakinius, nurodykite jų klausiamuosius žodžius. Kodėl kai kurie pratimo sakiniai nėra specialiojo klausimo sakiniai? Remdamiesi tikraisiais specialiojo klausimo sakiniiais (jeigu pratime jų nepakanka, pateikite savų), parašykite tezių tema “Saviti specialiojo klausimo sakinių struktūros požymiai”.

I.

1. Lapute, kūmute, kas tau atsitiko, kad tu taip trūkdama sprandą bėgi? J.Balč. 2. Kas greičiau lekia: varna ar dviratis? J.Balt. 3. Bobule, o kas kiškučiui duonelę minko ir kepalėlius daro? V.Krėv. 4, 5. Kas gali ramiai girdėti tokią naujieną? Kas neatbėgs pažiūrėti tokios retos pramogos kaime? J.Balt. 6. Ko ieškai nepametęs? Šnek. 7. Dėl ko tamsta kalbi taip ironiškai? Š.Rag. 8. Liudininkai kieno? A.Vien. 9, 10. Kam tie pinigai teks? Kur juos padės? Žem. 11. Ką uždavė geografijos? J.Aput. 12. Kuo gi tau nusikalto mano vaikeliai? L.p. 13. Parodyk man, kame tie nelabieji. M.Val. 14. Bet kurgi pasidėjo ožka, dėl kurios siuvėjas buvo išvaręs savo sūnus? J.Balč. 15. Kaip nebijojai čia ateiti? J.Balč. 16. O gal gerbiamasis teiktumeis pasakyti, kada žmogus darė, ką norėjo? J.Aput. 17, 18. Kiek jų susirinks į šitą turgų po kokių dešimties metų? Pusė? Trečdalis? J.Avyž. 19. Bet kelintas ūkininkas šiandien gyvena be skolos? I.Simon. 20. Koks tu būtum atėjęs į sąmoningą pasaulį, su kokiais tikslais ir kokiom viltim? J.Aput.

II.

1. Tai kas gi čia per reikalas – ir dar toks slaptas? V.Myk.–Put. 2. Kažin, kažin rytoj kas mūsų laukia/ Tenai už žemės vasarų žalių?.. B.Brazdž. 3. Kas jis yra, tas baisiai didelis vyras? J.Balč. 4. Kas tau darbo, myliu ar nemyliu Adomą? J.Avyž. 5, 6. Ko tu čia rėki? Ar tave vilkas pjauna? V.Krėv. 7. Ė, bet ko ten ir norėti iš Levuko! J.Balt. 8. Bobule, o kam Dievulis duoda žiemą, kad ji tokia šalta ir negera? V.Krėv.

9. Ką man duosi, jei aš ir tuos šiaudus tau suverpsiu? J.Balč.
 10. Už ką žadėjai bartis, Petrele? Žem. 11. Pasakingas, tolimas pavėsi,/ Kuo man kelią pas save pašviesi? B.Brazdž.
 12. Kur galėčiau aš dabar išeit iš savo vienišų namų. V.Mačern. 13. Iš kur jis ištraukė, kad mes neturime apsisprendimo teisės ar laisvės? J.Aput. 14. Kaip tu patekai į mūsų namus? J.Balč. 15. Kaip čia viskas pasikeitę! J.Avyž. 16. Kada gi, motut, beateis pavasaris? Vaižg. 17. Kiekgi aš vienu vežimėliu užgriebsiu? J.Balt. 18. Kodėl gi tu, dėde, jų nepamokei, nepatarei jiems, kad sodintų medžius? V.Krėv. 19. Bepigu, kad dabar galėčiu parodyti, katras vertesnis meilės – krosnis ar ta žmogysta? Žem. 20. Kur aš čia viską žinosiu? K.Bor.
2. Kuo išsamiau aptarkite specialiojo klausimo sakinių klausiamuosius žodžius, numatę įvairių aptarimo aspektų, pavyzdžiui: kuriems jų ir kokia būdinga formų įvairovė; kurie klausiamieji žodžiai yra daugiareikšmiai, kurie sinonimiški ir t.t. Atlikdami šį darbą, galite naudotis 1 pratimo sakiniais; pateikite ir savų pavyzdžių, ypač tokių, kurių pratime nėra.
3. Aptarkite sugrupuotų sakinių klausiamuosius žodžius taisyklingumo atžvilgiu. Kurie klausiamieji žodžiai vartojami tinkamai? Kurie pavartojami netinkama reikšme? Kurie vartojami visai netaisyklingai ir yra taisytini?
- I. 1. Koks tavo vardas?
 2. Kaip tavo vardas?
 3. Kuo tu vardu?
 4. Kokį vardą jam parinko?
 5. Kurį vardą jam parinko?
- II. 1. Kelinta šiandien?
 2. Kelinto šiandien?
 3. Kelinta mėnesio diena šiandien?
 4. Kokia mėnesio diena šiandien?
 5. Kuri šiandien diena?
- III. 1. Koks reikalas?
 2. Kas per reikalas?
 3. Kame reikalas?
 4. Kas yra?
- IV. 1. Kame išganymas?

2. Kur išganymas?
3. Kame tu rasi išganymą?
- V. 1. Kame buvai?
2. Kur buvai?
3. Pas ką buvai?
- VI. 1. Kokia akim nematai?
2. Katra akim nematai?
3. Kuria akim nematai?
- VII. [Šeimininkė ant stalo padėjo medinių šaukštų.]
1. Katras čia mano?
2. Kuris čia mano?
3. Koks čia mano?
4. Kur čia mano?
- VIII. 1. Kelis marškinius pasiėmei kelionei?
2. Kelerius marškinius pasiėmei kelionei?
3. Keletą marškinių pasiėmei kelionei?
4. Kiek marškinių pasiėmei kelionei?
- IX. 1. Kas jis per žmogus?
2. Koks jis žmogus?
3. Jis – kas tai per žmogus?

Pasinaudoję pratimo medžiaga ir kalbos kultūros darbais, parašykite tezių tema “Specialiojo klausimo sakinių klausiamųjų žodžių taisyklingumas”.

4. Tekstų ištraukose raskite ir visais galimais atžvilgiais aptarkite specialiojo klausimo sakinius. Taip pat aptarkite tų sakinių vartojimo tekste ypatumus.

I.

- Vilke pilke, prašom į pirtį!
- Dėkui, dėkui. O kokia ta pirtis?
- Tikros pušelės.
- Kokia krosnis?
- Tikro akmenėlio.
- Kokie plautai?
- Tikros liepelės.
- Kokiais medžiais iškūrenta?
- Tikro berželio.

- Kuo nusiprausiu?
- Upės vandenėliu.
- Kuo nusivanosiu?
- Beržo vantele. Gulk ant plautų, išvanosiu.

Tautosaka

II.

- O čiagi dabar kurioji ragana tokiu bildesiu ir žviegesiu atskrido? - domėjosi žmogus.

Aš nei gyvas, nei nebegyvas tebebuva arkly. Nusigandęs buvau ir bent kiek apalęs; mano pirštai, spazmiškai įsikibę į karčius, nebeatsilenkė ir karčių nepaleido.

- Kas gi čia? Bene Juzukas? - tarė jis, arčiau prieidamas. - Dėl ko gi tu išjojai? Lipk gi nuo arklio! Kurgi tavo pančiai? - kalbėjo, nusodindamas mane už pažastų.

Nei pančių rankose, nei kepurės ant galvos, nei kailinių ant arklio, nei paties šalutinio arklio nebuvo. Šis visas purvinas tuojau atprunkštė.

- Bėgo... viskas išbyrėjo... - ėmiau vogrinėti susirakinusiais žandikauliais.

Vaižgantas

III.

Dėdė dažnai įsiterpia į Petro pasakojimą, reikalaujamas kai ką pakartoti, kai ką smulkiau ir aiškiau išdėstyti.

- Palauk, palauk... Kaip sakai?.. Kiek dienų einate lažą? Kiek sviesto ir sūrių duodate? Sakai, ir grybų reikia? Ir riešutų?.. O kad tave dievai.

V. Mykolaitis-Putinas

IV.

Elipsis graikiškai reiškia "išleidimas". Išleidimas to, kas gali būti ir šiaip suvokiama.

Kokių esama šios figūros atmainų ir išraiškos būdų? Kitaip sakant, kas ir kaip gali būti "ir šiaip suvokiama" - be verbalizuotos išraiškos?

Labai dažnai esti nepasakoma tarinio jungtis: *Prievarta* -

gera žmona; Vasarėlė – motinėle, o žiemelė – pamotėlė; Kantrybė – geriausia mokytoja. Koks žodis čia skaitytojo arba klausytojo turi būti suvokiamas? Yra, esti, būna! Prievarta yra gera žmona; Kantrybė esti geriausia mokytoja...

Bet ar tik jungtis esti nepasakoma? Tankų metų palieka nepasakytas ir visas tarinys.

J.Pikčilingis

4.3. Retorinio klausimo sakiniai

- TK**
1. Nurodykite ir aptarkite retorinio klausimo sakinių skiriamuosius požymius.
 2. Įrodykite, kad retorinio klausimo sakiniai tėra tik specifinė klausiamųjų sakinių atmaina, o ne atskiras potipis. Atkreipkite dėmesį į jų gramatinę formą, intonacijos savitumą, paskirtį.
 3. Su kokio kito funkcinio tipo sakiniais galima blokuoti retorinio klausimo sakinius? Kokiu pagrindu remtis taip darant?
 4. Ar galima retorinio klausimo sakinius visiškai išimti iš sintaksės aprašo? Kur išėmus juos dėti?
 5. Ką bendra turi retorinio klausimo sakiniai ir kuo skiriasi nuo klausiamosios formos kūrinių antraščių, pavadinimų (pvz.: “Su kuo valgyta druska”, “Kaip viršaitis vieškelius vedė”, “Kas moka geriau meluoti”, “Kodėl kurapkos raibos” ir pan.)?
- PU**
1. Atrinkite retorinio klausimo sakinius ir juos sugrupuokite: a) tikrieji (nekontekstiniai) retorinio klausimo sakiniai, b) kontekstiniai retorinio klausimo sakiniai. Po kiekvieno retorinio klausimo sakinio skliaustuose pažymėkite jo formalų klausiamąjį potipį: (t), (s).
 1. Oi vaikai, vaikai! Ar jūs užjausite motiną suaugę, ar atiduosite jai kąsni, patys alkani būdami? P.Cv. 2. Balsių Petras su Pranaičiu nustebo, pamatę turguje vienur kitur grūdų: rugių, miežių, avižų. Pavasarį pardavinėti grūdus? V.Myk.-Put. 3. Ė, dėdiene, po kiek sviestas? V.Myk.-Put. 4. Kur tu juos perrėksi visus? J.Balt. 5. Tai bent rado malonumą! <...> Ar tau galva atšalo? J.Balč. 6. Bet kas man darbo? J.Bil. 7. O kas tau darbo? K.Bor. 8. Kokia ji išdidi ir nesukalbama. K.Bor. 9. Negi aš ją būčiau vedęs. V.Myk.-Put. 10. Už kokio plikio, žinoma, neleisčiau. O už tokio turtingo keliauk ir keliauk. Ar-

gi aš galiu tave nuo laimės atitraukti? Žem. 11. Kur toks arklius suras! Tokiam tik su varnom į dausas lėkti. K.Bor. 12. Kaip tu gali eiti su kiškiu lenktynių? J.Balč. 13. Gerai gerai, tetule, užėsiu. Kodėl turi neužeiti. V.Krėv. 14. Kur tamsta rasi alkaną, kad neimtų duonos, jei į rankas bruka? J.Avyž. 15. Kokio Baltaragio? Ar ne to raganiaus, kuris čia vieną datatką norėjo už velnio išleisti? / – To paties, – linksmai atsakė Jurga. K.Bor. 16. Kaime yra ir daugiau liepų, bet nė viena iš jų negali prilygti Grainio liepai. Kaipgi tokį medį kirsi? V.Krėv. 17. Viešpatie, Viešpatie! Ar gali būti žemėje iš visų tavo padarų kas nors protingesnis ir drauge kvailesnis už žmogų? A.Vien. 18. Koks dangus! Ir už ką jis taip dosniai/ Sidabru apibėrė mane? E.Miež. 19, 20. Dieve, nejaugi tai ne sapnas? Nejaugi aš vėl namie, savam krašte? J.Bil.

2. Remdamiesi 1 pratimo pavyzdžiais, paaiškinkite: a. Kodėl kontekstiniai nėra tikrieji retoriniai klausimai? b. Kokiais požymiais jie skiriasi nuo tikrųjų retorinio klausimo sakinių?
3. Iš klasikinės lietuvių poezijos išrašykite 10–12 retorinio klausimo sakinių. Apibūdinkite savitus jų, kaip klausiamųjų sakinių, požymius.
4. Turėdami galvoj, kad retorinio klausimo sakiniai nėra atskiras klausiamųjų sakinių potipis, įrašykite jų pavyzdžių į funkcinio sakinių skirstymo lentelę su pažyma *retor.*

5. Skatinamieji sakiniai

- TK**
1. Apibrėžkite, kas yra skatinamieji sakiniai. Susipažinkite su skatinamųjų sakinių apibūdinimais svarbiausiuose lietuvių sintaksės darbuose. Ką jie visi turi bendra? Kuo skiriasi?
 2. Sudarykite skatinimo raiškos priemonių sąrašą; aptarkite fonetines, leksines ir gramatines skatinimo raiškos priemones. Paaiškinkite, ką reiškia pasakymas “plačiai suprantamos nuosakos”.
 3. Aptarkite skatinimo intonacijos funkcionavimo sąlygas ir savitumą.
 4. Kuriais sintaksiniais atžvilgiais skatinamieji sakiniai artimesni konstatuojamiesiems, o kuriais klausiamiesiems?

5. Apsvarstykite opozicinio ir gradualinio (pagal skalę) skatinamųjų sakinių skirstymo galimybes. Kas kiekvieno skirstymo atveju keliama į pirmą vietą?

PU

Atrinkite skatinamuosius sakinius. Nurodykite ir aptarkite skatinimo raiškos priemones. Nustatykite pagrindinius skatinamųjų sakinių tipus (*liep.*, *geidž.*).

1. Verčiau, mama, kito darbo duotum... P.Maš. 2. Kiaulių nega-
nęs, vyras nebūsi. Tts. 3. Tu kažką man norėjai pasakyti, tiesa?
V.Bubn. 4. Nepalik, sakiau, gaspadoriau, grūdų po pelais...
J.Balt. 5. Nešk, nešk, ko stovi kaip prausiamas! J.Balt. 6. Ieškok
dilgynių po šalnos! J.Balt. 7. Va, imk dabar nors gyva žemėn
lįsk. V.Krėv. 8. Cit, vaikeli mano mažas, cit! L.p. 9. Brangu-
sis tėveli, prašom man parvežti giedantį šokantį vieversėlį.
J.Balč. 10. Vaikai, žiūrėkit, žąsys lekia! Š.Rag. 11. Tu, Žode-
li, žiūrėk, prieš mane neagituok! V.Myk.-Put. 12. Likit sveiki.
<...> Laimingai jums naujoje vietoje! J.Avyž. 13. Kad jums
laiminga būtų kelionė ir kad visada gerai sektųsi... J.Aput.
14. Prašom viešnią mano rūgštelės paragauti! <...>/- Ką čia,
sesele, prasidėsi su vaisėmis! Laiko nėra. Vaižg. 15. Turėsiu
aš kada nuvažiuot pažiūrėti, kas ten darosi. V.Myk.-Put.
16. Lai už tą ateitį kovoja jaunesnieji ir stipresnieji – lai jie
kala sau naują gyvenimą. J.Bil. 17. Ne, Mykoliuk, to laukti
nėra ko. Vaižg. 18. Mykoliuk, vežimų krautų! Vaižg. 19. Egle,
nebelaukiam! Einava namo! S.Nėr. 20. [Pas Tamošių Valiuky-
ną neva linamynio pabaigtuvės.] Gal mudu, sakau, nueitume.
V.Bubn. 21. Eitum sau namo, kaimyne <...>. J.Balt. 22-
25. Tinginy, še kiaušini!/- Ar nuluptas?/- Ne./ - Mesk per
tvorą. Tts. 26. Ir neturėk tu man sveiko proto. Sp. 27. O dabar
žiūrėk žmogus į svetimą [turtą] ir tik laižykis. V.Krėv. 28. Na,
lai aš tik jį nutversiu šitaip meluojant. LKŽ. 29. [Aš nežinau,
kodėl mėnesėta naktis man visada primena žydingą sodą.] Iš
jaunystės taip, tu nesijuok. V.Bubn. 30. A tu, žabali, ar nenu-
stosi [loti]!.. J.Bil. 31. Lazda, iš krepšio! J.Balč. 32. Tešukuos,
tegu raus/ Vėtra plaukus piktai! S.Nėr. 33. Leiskite pasvei-
kinti visus Lietuvos mokytojus, dėstytojus, mokyklų vadovus
šventės proga. Sp.

- KU**
1. Remdamiesi pratimo sakiniais, parašykite tezių tema “Skiriamieji skatinamųjų sakinių sandaros požymiai”.
 2. Iš pratimo skatinamųjų sakinių išskirkite (rekomenduotina išrašyti) retorinius skatinamuosius sakinius. Aptarkite jų ypatybes.
 3. Išnagrinėję sudėtinius sakinius su skatinamaisiais dėmenimis, aptarkite skatinimo raiškos ypatumus sudėtinuose sakiniuose (jei reikia arba jei turite, pateikite daugiau pavyzdžių).
 1. Tik leiskit man – aš pereisiu Volynę,/ Kaip karštas kardas pereina per vašką. J.Marc.
 2. Maldauju, Mindaugai, prašau: nustok! J. Marc.
 3. Kaip tau patink, taip lai atsitink. M.Val.
 4. O norėjau pasakyti tau: su Pauruku neprasidėk. J.Balt.
 5. Keliauk nors pragaran, tiktai kirvio tai negausi. J.Balt.
 6. Pasidaro taip neramu, kad nors rėk. V.Bubn.
 7. Ir viską tai padarė toji Amerika, kad jau ji ten žemėn prasmegtų!.. V.Krėv.
 8. Kad tu, Rapolai, nors kiek paarėtumei, tai mudu <...> būtųva sotu. Vaižg.
 9. Ponas Bukau, saugokite savo pilką drabužį, po juo patogu pasislėpti. J.Avyž.
 10. Ir žinai ką: leisk seniui pamokslą užbaigti šitaip: jautrumą, mielas kolega, reikės paversti kietumu. J.Aput.
 11. Vis jam rodės, ims ir įspės kitą, slaptąją jo intenciją, pažiūrės į jį, patylomis pašieps, ir smek kiaurai. Vaižg.
 12. Verute, klausykis ir įsidėk į atmintį, kaip reikia elgtis su vyru. Š.Rag.
 13. Jok pas karalių ir pasakyk, kad jis daugiau atsiųstų raitelių, aš apsiimsiu juos visus sudoroti. J.Balč.
 14. Tamsta juk nepyksi už tą prašymą – sodžiuje gyvenant, tikrai kartais taip atsitinka, kad nieko pats negali padaryti. Š.Rag.

5.1. Liepiamieji sakiniai

- TK, U**
1. Kas yra skatinamieji liepiamieji sakiniai?
 2. Kodėl liepiamoji nuosaka yra skatinamųjų liepiamųjų sakinių tarinio bazinė raiškos priemonė?
 3. Aptarkite kitų gramatinių liepimo raiškos priemonių vartojimą. Kiek liepimui gali būti pasitelkiama leksika?
 4. Nurodykite ir aptarkite sintaksinius ir intonacinius požymius, kuriais skatinamieji liepiamieji sakiniai išsiskiria iš visų kitų sakinių.
 5. Sudarykite greta: a) gramatinių liepimo raiškos priemonių sąrašą jų svarbos mažėjimo tvarka ir b) liepiamųjų sakinių reikšmių

sąrašą tų reikšmių silpnėjimo tvarka. Susiekite gramatines priemones su reikšmėmis linijomis (ištisine, brūkšnelių, taškų), parodydami sąveikos tipiškumo laipsnį.

- PU** 1. Atrinkite liepiamuosius sakinius. Juos sugrupuokite pagal liepimo reikšmes: draudimas; komanda; įsakymas; reikalavimas, griežtas reikalavimas; patvarkymas, nurodymas; raginimas; patarimas, pamokymas ir kt. (patartina pirmiausia rasti raiškiausius atitinkamų liepimo reikšmių sakinius, o kitus skirstyti gretinant su jais). Nurodykite liepimo raiškos priemones, aptarkite jų vartojimą.

I.

1. Bet tu eik, nesitrukdykim, turim kiekvienas užtektinai savo darbo, eik, Benai... J.Aput. 2. Vakare tu vėl turi čia būti ir pakartoti tuos pačius žodžius. J.Balč. 3. Nagi, Šimeli, atrišk šunį ir vesk į šalį. Mikliai! J.Aput. 4, 5. Ar tu nelįsi į būdą! Marš greičiau ir gulėk. J.Aput. 6. Pabandyk save įsivaizduoti jų vietoje, paklausk savęs, kaip tu pats elgtumeis. B.Radz. 7. Tegul tik bando lįsti: aš pasiimsiu lanką ir strėlę! A.Vaičiul. 8. Kelkis, ar negirdi? J.Balt. 9. Ir šitą kelk... atvieptalūpį! J.Balt. 10. O Pauruko nebeliesk, atsikels. J.Balt. 11. Skersomis suimk kultuvą, išsižerk gerai, šonu atsistok... J.Balt. 12. Žvaliau! Linksmiau! L.p. 13. Jeigu jam patiko, tai tik duok. B.Radz. 14. Kai tokie laikai, žmogus niekada gero nelauk. V.Bubn. 15. Na, nenuleisk žemyn akių lyg ką tik krikštyta mergaitė. A.Vaičiul. 16, 17. Eik ir nušluok nuo durų sniegą./ – Eikite ir šluokitės patys, kad jums reikia. J.Balč. 18. Na, palauk, Jokūbėli, kitą sykį tu iš mano saujos nepaspruksi <...>. A.Vaičiul. 19. Ar nesiliausit jūs, velnio neštieji ir pamestieji! J.Balt. 20. Tamstai, ponია, patarčiau neprieštarauti. Šnek. 21. Būk čia kaip namie, o dabar eik prie židinio ir išvirk mums vakarienę. J.Balč.

II.

1. Drąsiai stverkis už žemės darbo, ženk tėvelio pėdomis, darbuokis apie ūkį. Žem. 2. Dirvai duok, kad jos palūkanų nori

- <...>. K.Don. 3. Taduli, nueisi pas kunigą ir paduosi jam krepšį <...>. L.Gut. 4. Ir sugalvok tu man!.. R.Gran. 5. Vaikai! Šiukštu jums naujus niekus pramanyti <...>. K.Don. 6. Tegul Irka gražiai mamytės paprašo, tai gal ir eisime į mišką <...>. Š.Rag. 7. Kur nori, gali eiti. J.Balč. 8. Laput, tu esi gudriausia iš visų žvėrių, ir aš tave skiriu karo vadu. J.Balč. 9. Taigi visi atgal į vakarykščio mūšio vietą! J.Avyž. 10, 11. Mokiniai, prašau padėti istorijos vadovėlius ant suolų. Budėtojai, surinkit knygas ir sukraukit ant mokytojų stalo. J.Avyž. 12. Tik prašau niekam to paveiklo paskui nerodyti. J.Balč. 13. Betgi aš tave, nedorėli, suvaldysiu! P.Maš. 14. Palauk mėnulio pilnaties, paskui nueik prie tvenkinio, atsisėsk ant kranto ir šukuok tomis šukomis savo ilgus juodus plaukus. J.Balč. 15. Užteks čia tau malti liežuviu. J.Aput. 16. Lauk iš mano dvaro! I.Simon. 17. Palaukit, tas jums dar atsirūgs... J.Aput. 18. Nėr čia ko man akių dumti <...>. J.Balč. 19, 20. Tik žiūrėk, pats [kepalų] kriaukšlių nelaupyk. O prie [tešlinio] žmogučio šiukštu nė piršto nekišk. A.Vaičiul. 21. Še tau ziedą mano atminimui. J.Balč.
2. Iš įvairių šaltinių surinkite ir patys užrašykite kiek galima daugiau komandos sakinių. Aptarkite jų struktūros savitumą, turėdami galvoj tipiškus liepiamuosius skatinamuosius sakinius.
 3. Tekstų ištraukose raskite tikruosius pamokomuosius ir nurodomuosius sakinius. Apibūdinkite juos funkcinių tipų atžvilgiu. Aptarkite jų sąlytį su skatinamaisiais liepiamaisiais sakiniiais.

I.

Pirmą kartą, kad pavasarį kelios šiltos dienos randas ir bitės pradeda lakioti aplinkui, tai tada savo bites aplankykite. Čia viens turi aulį [avilį] palengva pakelti, antras tur greitai lentą nušluostyti, ant kurios aulys per žiemą stovėjo. Arba jis tą lentą ir po visam gal atimti ir sausą lentą į jos vietą padėti: tai tas darbs šį kartą būtinai yra atliktas. Jūs tai turit daryti be dūmų, kad yra saulėta diena pirm pietų.

Antrą kartą turit savo aulius šluostyti, kad vyšnios bei slyvai aiškiai pražys.

S.Daukantas

II.

Jei susirgtų kuris žmogus kolera [cholera], tuojau vežkite jį į gydyklą arba kokią vietą (trobą), kur gydomi žmonės, kitaip sakant – tuojau vežkite į ligonbutį. Jei to padaryti negalite, bent praneškite, nieko nelaukdami, apie susirgimą gydytojui. Delsti arba gaišti tokiu atsitikimu yra tiesiog nusidėjimas prieš visuomenę. Čia kiekvienas doras žmogus turi būti pasiryžęs nešti savo artimui pagalbą: kieno atlieka arklys, tas turi tuojau važiuoti gydytojo arba bent pranešti apie ligą gydytojui; toks nuvažiavimas, jei bus važiuojama laiku, gali išgelbėti daugybę žmonių. <...>

Prieš atvažiuojant gydytojui arba felčerui, reikia ligonis paguldyti į lovą. <...> Troboje turi būti visai nedaug žmonių. Tepasiliekie joje sergant tik tie, kurie slaugo arba prižiūri ligonį. Kiti namiškiai gali tam tarpui kur kitur rasti sau vietas. Atliekamieji daiktai ir įvairūs valgymai (duona, sūriai...) reikia tuojau išnešti iš trobos. Toje troboje, kurioje guli ligonis, kitiems nereikia valgyti. Žmogus, kurs slaugo ligonį, turi rūpintis, kad nesusiterštų nuo ligonio savo kūno ir drabužių. Palietęs ligonį, jis turi tuoj, pasiėmęs muilo, gerai nusimazgoti savo rankas.

J.Jablonskis

4. Išrinkite iš 1 pratimo tikruosius grasinimo reikšmės sakinius. Aptarkite jų santykį su skatinamaisiais liepiamaisiais sakiniais ir funkcinę paskirtį.

5.2. Geidžiamieji (optatyviniai) sakiniai

- TK, U** 1. Apibrėžkite geidžiamuosius sakinius.
2. Kas pasakoma terminu *optatyvas*?
 3. Nurodykite, kokiais atžvilgiais, ir aptarkite, kuo konkrečiai geidžiamieji sakiniai skiriasi nuo liepiamųjų (pirmumą teikite gramatiniais skirtumams).
 4. Kas yra geidžiamųjų sakinių tarinio bazinė raiškos forma? Kokios yra kitos tų sakinių tarinio raiškos formos? Kaip jos vartojamos?
 5. Kokios yra leksinės geidimo raiškos priemonės ir kaip jos vartojamos geidžiamuosiuose sakiniuose?

6. Sudarykite geidžiamųjų sakinių reikšmių ir jų raiškos priemonių sąveikos schemą (panašią kaip liepiamųjų).

PU 1. Atrinkę sugrupuokite geidžiamuosius sakinius pagal reikšmes. Sakiniuose išryškinkite ir po kiekvieno sakinio aptarkite pavartotas geidimo raiškos priemones.

I.

1. Mano sakalėli, <...> nulėk pas tėtį lenktinio peilio. A.Vaičiul. 2. O gal kaip nors susitarsim, ką? R.Gran. 3, 4. Tad leiskit atsisveikinti, ir linkim jums kuo geriausios sėkmės <...>./ - Laimingai ir jums <...>. J.Avyž. 5. Ar jis nepabūtų mums vadovu į Vorutą? A.Vien. 6. Nenorėčiau po velėna lįsti, neregėjęs didelių džiaugsmų. A.Vaičiul. 7. Labai nepykite ant jo, Barbora. J.Gruš. 8. Malonėkit užlipti čia, į priebutį, ir iškloti, kas guli ant širdies. J.Avyž. 9. Taigi... ir gyvenk pagal supratimą ir taip, kaip junti, ir tegul kitas tave supranta ir kalba apie tave tik suprasdamas. J.Aput. 10. Prašom, kūmaiti, toliau sėstis <...>. Žem. 11. Prašyčiau neatsisakyti ir užkasti. A.Vaičiul. 12, 13. Verčiau pypkes dekim. Šit taboka, prašom. Žem. 14. Kad taip kokios rūgštelės kur gavus... J.Aput. 15, 16. Bet, Onike, liaukis! Kad aš jo daugiau nebematyčiau prie tavęs, nes abiem klius nuo manęs. Žem. 17. Šitas tegu išeina! B.Radz. 18. Tai dar kartą..., paskutinį kartą pagrok man per vestuves. Vaižg. 19. Važiukime namo! B.Sruog. 20. Ar tamstytė nepadėtum iš griovio tą velnią [motociklą] išvaryti? J.Aput. 21, 22. Kad tu prapultum ir kalnu nebuves! Kad tu būtum seniai sugriuvęs! M.Val. 23. O, kad galėtum išvaduoti mane nuo užkeikimo! J.Balč. 24. Būk prakeikta! Deja!/ Išdavikė dukra!/ Virski drebulė tu! - / Visais lapais drebėk! S.Nēr. 25. Leisk, supinsiu [plaukus] į kasas. J.Avyž. 26. Norėčiau būti jūsų draugas. J.Gruš.

II.

1. Pelyte, būk gera, pažiūrėk viena namus <...>. J.Balč. 2, 3. Leisk man šiandien išeiti ir pašeimininkauk viena./ - Gerai, gerai, <...> keliauk sveika, tik nepamiršk ir manęs, par-

nešk krikštynų ragaišio. J.Balč. 4, 5. Iki rytojaus vakaro, panele Onute. Linkiu linksmai praleisti sekmadienį. J.Avyž. 6. Gerai, ji eisianti, tik tegu jis nuima ranką nuo peties, tegu apsiramina. B.Radz. 7. Ar ne verčiau, kad Lietuvos dvaruos/ Žiūrėtų jie savų mergaičių dorą! B.Sruog. 8. Šviesiosios karalienės įtarimas,/ Gali tikėt, karaliau, – piktas šmeižtas. B.Sruog. 9. O kaip būtų gera apeiti, pėsčiom apsukti aplinkui visą miestą, išnaršyti jo gatves ir gatviūkštes, apylinkes ir laukus <...>. J.Mik. 10. Kad tik ta reforma greičiau įsibėgėtų tiesos ir žmoniškumo bėgiais! Sp. 11. O gal vaikas tegul eina. J.Aput. 12. Tėveli, prašom leisti ir man parodyti savo mokslą. J.Balč. 13. Prašom nebijoti įkyrėti: priešingai, man labai malonu, jei galiu Jums kuo nors atsitarnauti. J.Balč. 14, 15. Duok bent ranką, turim nors pasisveikinti. Eikš, prisėsime, pasikalbėsime. I.Simon. 16. Kad bent kiek sveiko proto būčiau tada turėjusi! Lz.Pel. 17. Kad galas jį griebtų su visu jo stikliuku. J.Balt. 18. Ak, močiute, tariau, bensyk ir verkusi liaukis <...>. K.Don. 19. Žinokitės, mergelės, <...> skirkitės, kokius sau norite, saugokitės tik girtuoklių!.. Žem. 20. Nepasakytum, kelinta dabar valanda? Šnek. 21. Judinamės namo, vyručiai <...>. A.Vaičiul. 22. Tai kad čia mums toks kraštas! A.Vien. 23. Žilvine, Žilvinė! Dar sustoki, palauk! S.Nér. 24, 25. Terauda angelai dangaus. Tu juokis. J.Gruš. 26. Sveiks, Dieve duok! sulauk dar daug pavasario švenčių <...>. K.Don.

2. Iš 1 pratimo išrinkite ir patys parinkite bei sugalvoję parašykite kuo daugiau standartizuotos struktūros skatinamųjų gėdžiamųjų sakinių. Pateikite tokių sakinių standartiškumą išreiškiančius modelius.
3. Iš 1 pratimo išrinkite ir patys papildomai parašykite sakinių su veiksmoždziais bei kitais leksiniais vienetais, reprezentuojančiais gėdimo reikšmes, pvz.: *M e l d ž i u n e i š e i t i . N e k a n t r u - m u d e g u t a v e p a m a t y t i* ir pan. Kuo ir kodėl nuo tokių sakinių skiriasi jų variantai be atitinkamų leksinių priemonių, pvz.: *N e i š e i k . P a s i m a t y k i m ?*

- AU** 1. Sudarykite skatinamųjų sakinių schemą, dėstydami skatinimo reikšmes jų silpnėjimo tvarka. Pavyzdžių pateikite iš abiejų ska-

tinimo tipų pirmų pratimų.

Skatinamųjų sakinių tipai	Skatinimo reikšmių skalė	Skatinamųjų sakinių pavyzdžiai	Skatinimo raiškos priemonės
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Pastaba. Jei kas sumanys geresnę arba parankesnę schemą, – labai gerai.

2. Užpildykite skatinamųjų sakinių skiltis funkcinio sakinių skirstymo lentelėje.
3. Aptarkite, kaip skatinimui reikšti vartojami žodžiai *prašom, prašyčiau, prašome, prašau*. Pasinaudokite atitinkamais liepiamųjų ir geidžiamųjų sakinių pirmų pratimų sakiniais.
4. Apsvarstykite šių sakinių skatinamąjį pobūdį. Kokiuose kontekstuose jie gali būti vartojami? Sukurkite kiekvienam jų bent po du skirtingus kontekstus. Pateikite daugiau šitokių sakinių.
 1. Pripilsi tris ožkenas pinigų, ir daugiau nieko. L.p.
 2. Tu tylėsi. A.Vaičiul.
 3. O tu pastovėk prieš supykusį tėvą. J.Balt.
 4. Tėti, dabar galima eiti valgyti. I.Simon.
 5. Eisi tu su manim, vaikuti. B.Radz.
 6. Gal paskolintumėt maišą? A.Vaičiul.
 7. Sudarom sutartį, Vincai. J.Aput.
 8. Visos galvos nuo pečių, tik mano ne. J.Balč.

6. Šaukiamieji sakiniai

- TK, U** 1. Aptarkite, kaip šaukiamieji sakiniai pateikiami ir kaip aiškina-
mas jų santykis su konstatuojamaisiais (tiesioginiais), klausia-
maisiais bei skatinamaisiais sakiniais įvairiuose lietuvių kalbos
sintaksės darbuose.
2. Koks yra šaukiamųjų sakinių funkcinis skyrimo kriterijus.
 3. Kas būdinga šaukiamajai intonacijai?
 4. Kaip šaukiamieji sakiniai koreliuoja su kitais funkciniais (moda-
liniais) sakinių tipais?
 5. Sudarykite šaukiamųjų sakinių ypatybių sąrašą (geriausia hie-
rarchinį).
- PU** 1. Nustatę ir išryškinę tik šaukiamiesiems sakiniams būdingas san-
daros ir leksinės raiškos ypatybes, pabandykite skirstyti šaukia-
muosius sakinius į kelias atmainas pagal sušukimo tikslą ir šau-
kiamosios intonacijos vartojimą.

I.

1–3. “Motin, tik kelk, dek žiburį, pamatysi, kokia graži pyp-
kė!” Pati uždegė žiburį, bet ak bėda! Ne pypkę ūkininkas iš
kišenės išsitraukė, o gaidžio koją! L.p. 4. Ką čia tas raštinin-
kas šneka – aš pats savo akimis regėjau aitvarą belekiantį ir
pinigus degančius! M.Val. 5. Bet... kad taip radus tik tą žiedą,
ag tik iš velnio nagų vis ar neišsisuktum, o jau paskui koks
laimingas gyvenimas būtų!... o! V.Piet. 6. Nustok tu ten!
A.Vencl. 7, 8. Kaip tave šventa žemė nešioja!.. Ir kaip ji, to-
kia graži mergaitė, galėjo tokiam raganiui pasiduoti! I.Šein.
9. Kas čia esi – atsiliepk! M.Val. 10. Nešaukite į kubilą, aš po
juo sėdžiu! V.Piet. 11. A, kad tave kur! I.Šein. 12. Mes – lošė-
jai – rizikavom:/ Viskas arba ne! J.Strielk. 13. Jergau, jer-
gau!/ Ką šitie žmonės daro su tavim! S.Ged. 14. Tėvuk, tė-
vuk, košė atšals! V.Piet. 15. Eik tu nuo mano galvos, imk tu
mano dukterį! L.p. 16. Kad tik tas nevidonas Kalpokas neiš-
girstų! V.Krėv. 17, 18. Dievuli, kiek darbo, kiek darbo! Neži-
nai nei kur pulti, nei ko stvertis! V.Krėv. 19. Oi, kad aš turė-

čiau tokį žirgelį! M.Val. 20. Kur, šio, vaga, žalmargėliai!
 J.Strielk. 21. Padėk Dieve, dėde! A.Vien. 22. Sveikas, Olesi,
 seniai matytas! I.Šein. 23. O tai nelauktas netikėtas svečias:
 manėme, kad jau ir gyvo nebėra, o jis čia ėmė ir atvažiavo!..
 A.Vien. 24–26. Vilnius! Žiūrim. Stovime be žodžio... K.Brad.

II.

1. Žmonės, uždarykite visus vartus ir duris, nes, ana, ateina toji boba, kur velniui ant ragų jojo!.. L.p. 2–5. Dar jis čia man visokias melodijas išvedžios! Lauk! Sakau, lauk! Kad aš nematyčiau daugiau! Šunim užpjudyti tokį! A.Vencl. 6. Aū! vaikai, atsiliepkit! Šnek. 7–9. Laikykit!.. Vagį turėkit!.. Avį pavogė!.. M.Katil. 10. Vyrai, nebijokit, jūs ne vieni! V.Myk.–Put. 11. A, štai ką jis man sugiedojo! I.Šein. 12, 13. Kelkis! Kelkis! Ar tu padūkai lig šiam metui miegoti?! I.Šein. 14. Ot jau ir vėl tavo durys palikta atdaros! V.Piet. 15. Nerado manęs namie, bus man! I.Šein. 16. Dabar tau laikas su knygom! M.Katil. 17. Sakyk, koks specialistas! J.Aput. 18. Bet, Mokytojau,/ Čiagi vanduo! K.Brad. 19. Atsistok, kai su tavim kalbama! Šnek. 20. Ak, Paryžius, mano svajonė! J.Paukšt. 21. Bet, Dieve, kaip mes laukdavome turgaus dienos, kada pasirodydavo mama, tokia linksma, tokia miela, apsisupusi savo šiltąja skara! A.Vencl. 22. Kaip ankšta tam, kas nori plėtotis, augti, keroti! B.Radz. 23. O kokie gražūs pavasariai mūsų kaime! J.Paukšt. 24. Kaip malonu, būdavo, – pabėgėji kelias varsnas ir matai – pakalnėje tyvuliuoja ežeras! A.Vencl. 25. Ai būdavo būdavo iš mūsų šilelio/ Didžiausio patogumo, gražaus ramumėlio! A.Baran. 26. Ir aš taip myliu šiuos ilgaplaukius ir pražilusius lietuvininkus, aš juos visada mylėjau! I.Simon.
2. Iš 1 pratimo išrinkite sudėtinius šaukiamuosius sakinius ir, nustatę jų dėmenų pobūdį, aptarkite, kaip formuojami sudėtiniai šaukiamieji sakiniai.
3. Iš 1 pratimo išrinkite šaukiamuosius sakinius, taip pat sudėtinius sakinius, turinčius dėmenų, kuriuose yra pastovių, tik šaukiamiesiems sakiniams būdingų struktūros komponentų. Aptarkite juos.
4. Iš tekstų ištraukų išskirkite šaukiamuosius sakinius. Aptarkite jų požymius. Atskirai aptarkite jų šaukiamąją intonaciją ir paaiškin-

kite, kaip ji koreliuoja su sakinių sandaros ypatumais ir apimtimi.

I.

Didžiausias stebuklas buvo... Ką aš žinau, kuo jį vadinti? Kad jūs būtumėt matę, kaip moterys susirūpinusios iš tešlos kažin ką lipdė. Tam darbui buvo pakviesta teta Barbora, garsi, kad gebėjo viso kaimo naujagimius iš pirmos dienos atprantinti nuo verkimo. Negana to – panašių dailių dailiausių žmogučių, tik ne rėksnių, jį numinkydavo iš tešlos. Jei tik jūs būtumėt matę tetą Barborą! Ant kaktos – dideli kaip žirniai prakaito lašai, ant nosies – akiniai tik su vienu stiklu, rankovės – aukščiau alkūnių! Ak, jūs niekad nežinosit, su koku vargu nukočiojo dvi kojas! Kas per kojos – su pirštais, su užkulniais ir išlenktos kaip pjautuvai! Su liemeniu bėdos nebuvo: sutaisė keturkampį, į vidų įdėjo obuolių, razinų, pabarstė cinamonais ir... O, kaip man seilės varvėjo! Ką tie inžinieriai ar dailininkai – bene jie būtų išradę tokią galvą! Klausykit: dėl jos teta Barbora taip bjauriai nusikeikė, kad jos visa velykinė šuniui ant uodegos nuėjo. Lengva pasakyti – galva! Bet tos akys pačiam pakaušy, kaip astronomo, ta nuo viršugalvio iki smakro kioksanti nosis, tos beveik kakle išpjautos lūpos... Žodžiu – nežemiškas spindėjimas!

A. Vaičiulaitis

II.

– A! – tarė pelė, – dabar supratau, kas čia yra, dabar man aišku, kokia tu gera mano draugė! Bevaikščiodama į krikštynas, tu susprogai visus taukus! Iš pradžių paviršių nulaižei, paskui vidurį suėdei, o galop...

– Ar nenutilsi! – suriko katė, – dar vieną žodį, ir tavęs nebebus!

Vargšė peliukė nebesusiturėjo ir pasakė:

– Pagrandėlis.

Vos tik ištarė tą žodį, katė strykt, prišoko prie jos, pagriebė ir prarijo. Štai kaip esti šiam margam pasauly!

J. Balčikonis

7. Funkcinių sakinių tipų apibendrinimas

- TK, U** 1. Išryškinkite opozicinius ir koreliacinius funkcinių sakinių tipų ryšius.
2. Kaip nustatyti sudėtinių sakinių funkciniai tipai, ypač kai juose yra keli skirtingos funkcinės paskirties dėmenys?
 3. Kokiu pagrindu apribojami retoriniai sakiniai? Kokie jie yra? Su kokiais komunikaciniais sakinių tipais ir kodėl jie koreliuoja?
 4. Remdamiesi sudaryta funkcinio sakinių skirstymo lentele (žr. p. 9), aptarkite visus funkcinius sakinių tipus.
- PU** Nustatykite kiekvieno sakinio dominuojantį funkcinį tipą ir potipį. Nustatykite ir aptarkite sakinių funkcinės paskirties formavimo gramatines ir kitas priemones. Atskirai aptarkite sakinius, kuriuos funkciniu atžvilgiu galima nevienareikšmiškai interpretuoti.

I.

1. Koks būtų kiemas be šnekučio pavasari, be jo giesmės?! P.Cv.
2. Nelepintum taip savo katino <...>, jis žvirblius gaudė. E.Miež.
3. Ar tu, žmogel, nematei, kažin kur mūsų gaidys? L.Dovyd.
4. Bėdos vargai neina miškais, o žmonių sprandais. P.p.
5. Kaip geistų dar pagyventi, bet ne taip, kaip iki šiol gyveno, ne, visai kitaip, iš naujo, iš pradžios... A.Vien.
- 6.
7. Bet ar ne išimtys gyvenime dažniausiai mus kliudo? Ar ne iš išimčių geriau suprantame dėsnį, ar ne iš simptomų pažįstame ligą? V.Myk.–Put.
8. Ką tu gali žinoti, kokios jėgos nulems ateitį. J.Gruš.
9. Gal tegul Kazelė kinko arklį ir važiuoja į Plungę arba į Tėlšius. K.Saj.
10. Jūs norit pasakyti, kad tai nebuvo nelaimingas atsitikimas? K.Saj.
11. Ne, dėkui, ji nieko nenori, tik pailsėti. I.Simon.
12. Kad taip man įsitaisius tokius drabužius! J.Balč.
13. Gimė jam penkios dukters, bet kas iš dukters? V.Krėv.
- 14, 15. Še tau veidrodėlį. Prikišk nosį – bus dvi. P.Cv.
- 16–18. Nuimti palapines! Rengti kelionei vežimus. Akmenų svaidomasias į pakalnę. J.Gruš.
19. Kiek įdomių ir stebėtinų dalykų pripasakojo mums Stasys iš savo ke-

lionės iš Maskvos namo. Žem. 20. Stasys tyli, nebesiginčija, ir tą vakarą apie jo dėdę kalbos nebebuvo. Žem. 21, 22. Vadinasi, ateinantį pavasarį gimnazija ir baigta./ – Tai jau taip. J.Paukšt. 23. Nusibodo tau pas svetimus žmones, a? Šnek. 24. Bet neturiu sparnų, pėsčias seku paskui savo svajones. I.Šein. 25. Kur jūs, vieškeliai, išeinat su sodybom,/ su dangum ant dulkinų pečių? M.Martin.

II.

1, 2. Bet jie buvo tokie gražūs, tie rugiai, tokie mieli ir tokie šilti. Tik atsigulk vagoj ant pilvo ir žiūrėk į rugių lauką iš apačios: juk ten – koks grožis! I.Simon. 3. O kaip aš čion geisčiau, kad jums tik galėčiau/ Ne tokią – gražesnę – linksmybę įteikt... P.Vaič. 4, 5. Ir kas ta garbė, giesmėmis apdainuota?/ Šešėlis, kurs bėga greta! Mair. 6. Vai pasakykit man greičiau,/ kur žiedas manasis pražydo? A.Mišk. 7. Ant smėlio nerašiau jos vardo,/ Dienas palaiminęs rytais,/ Kad niekas niekad neištartų/ Jo nevertai. L.Andr. 8. Kur aš eisiu – pasakyt? S.Nēr. 9. Kaip neisi, jei mamytė nesveikuoja. E.Šimk. 10. Mano vaikelis, ko taip išsigandusi, gal už durų stovi koks milžinas ir nori tave pagauti? J.Balč. 11. Sakykit, ar jūsų motina mokėjo elgtis su dujine virykle? K.Saj. 12, 13. Nori, įtaisysiu, kad vėjas sviestą muštų?/ – Ai meistruži, kam vėją tokiems niekam varginti!.. P.Cv. 14. Va, ir žinok – ar jis juokauja, ar teisybę šneka. K.Saj. 15. Nei pirktinai, nei dovanotinai tau duoti negaliu – ne mano. L.p. 16. Tai jūs čia man sprausitės, varlės! V.Krėv. 17. Kad jūs pavirstumėt dideliais paukščiais ir neturėtumėt balso! J.Balč. 18. Kam tu nuskriaudei vištukes ir plūdai jas? V.Krėv. 19. O ko man linksmam nebūti, ar aš ne jaunas, ar aš ne dailus, ar negražaus būdo? E.Šimk. 20, 21. Nēr ko šaipytis, pone inžinieriau. Gero tono vadovėlį ir tamstai būtų pravartu paskaityti. K.Bink. 22. Nedarykite iš manęs šventojo, gerai? Sp. 23, 24. Jis savo kilmės neslepia, jos nesigėdi. Priešingai, ja net didžiuojasi. V.Myk.–Put. 25. Rado apie ką kalbėti! J.Balt. 26. Būkime kultūringi, nesiskirkime nuo kitų, mokykimės ir savo kalbos kultūringai. J.Jabl.

Sutrumpinimai

L.Andr.	- Leonardas Andriekus
J.Aput.	- Juozas Aputis
J.Avyž.	- Jonas Avyžius
J.Balč.	- Juozas Balčikonis
J.Balt.	- Juozas Baltušis
A.Baran.	- Antanas Baranauskas
J.Bil.	- Jonas Biliūnas
K.Bink.	- Kazys Binkis
K.Bor.	- Kazys Boruta
K.Brad.	- Kazys Bradūnas
B.Brazdž.	- Bernardas Brazdžionis
V.Bubn.	- Vytautas Bubnys
P.Cv.	- Petras Cvirka
S.Dauk.	- Simonas Daukantas
K.Don.	- Kristijonas Donelaitis
L.Dovyd.	- Liudas Dovydėnas
S.Ged.	- Sigitas Geda
R.Gran.	- Romualdas Granauskas
J.Gruš.	- Juozas Grušas
L.Gut.	- Leonardas Gutauskas
J.Jabl.	- Jonas Jablonskis
M.Katil.	- Marius Katiliškis
V.Krėv.	- Vincas Krėvė-Mickevičius
L.d.	- liaudies daina
LKŽ	- Lietuvių kalbos žodynas
L.p.	- liaudies pasaka
Lz.Pel.	- Lazdynų Pelėda
M.	- mįslė, minklė
V.Mačern.	- Vytautas Mačernis
Mair.	- Jonas Mačiulis-Maironis
J.Marc.	- Justinas Marcinkevičius
M.Martin.	- Marcelijus Martinaitis
P.Maš.	- Pranas Mašiotas
E.Miež.	- Eduardas Mieželaitis

J.Mik.	- Jonas Mikelinskas
V.Myk.-Put.	- Vincas Mykolaitis-Putinas
A.Mišk.	- Antanas Miškinis
S.Nėr.	- Salomėja Nėris
P.p.	- patarlė, priežodis
J.Paukšt.	- Juozas Paukštelis
V.Piet.	- Vincas Pietaris
J.Pikč.	- Juozas Pikčilingis
B.Radz.	- Bronius Radzevičius
K.Saj.	- Kazys Saja
I.Simon.	- Ieva Simonaitytė
Sp.	- periodinė spauda
B.Sruog.	- Balys Sruoga
J.Strielk.	- Jonas Strielkūnas
Š.Rag.	- Šatrijos Ragana
I.Šein.	- Ignas Šeinius
E.Šimk.	- Eugenija Šimkūnaitė
P.Širv.	- Paulius Širvys
Šnek.	- šnekamoji kalba
Tts.	- tautosaka (burtai, užkalbėjimai, liaudies žaidimai...)
P.Vaič.	- Pranas Vaičaitis
A.Vaičiul.	- Antanas Vaičiulaitis
Vaižg.	- Juozas Tumas-Vaižgantas
M.Val.	- Motiejus Valančius
A.Vencł.	- Antanas Venclova
A.Vien.	- Antanas Vienuolis-Žukauskas
Žem.	- Julija Žymantienė-Žemaitė

ISBN 9986-869-20-X

Gintautas Akelaitis

**LIETUVIŲ KALBOS SINTAKSĖS
PRATYBOS**

(Funkciniai sakinių tipai)

SL 605. Tir. 200 egz. Sp. 1. 2,75. Užsak. Nr. 4.

Maketavo ir spausdino VPU leidykla.

Kaina sutartinė.